

СЕКЦІЯ 4 ОСОБИСТІТЬ І СОЦІУМ В ІСТОРІЇ

Сайчук Костянтин

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗМІНИ КОЗАЦТВА ПРОТЯГОМ 1648–1657 рр.

Анотація. У статті розглядаються соціально-економічні зміни козацтва протягом 1648–1657 рр. Зокрема прослідковується економічна політика Богдана Хмельницького в досліджуваний період, розглядаються важливі соціальні питання.

Ключові слова: козацтво, визвольна війна, Богдан Хмельницький, економічна політика.

Abstract. The article deals with the socio-economic changes of the Cossacks over the years 1648–1657. In particular, the economic policy of Bohdan Khmelnytsky is traced during the studied period, important social issues are considered.

Keywords: Cossacks, liberation war, Bohdan Khmelnytsky, economic policy.

У процесі еволюції якісні зрушення часто бувають пов'язані з конкретними подіями та явищами. Для українського козацтва такою подією стала Національно-визвольна війна середини XVII ст.

Відомо, що провідною силою, на яку спирався у визвольній війні Б. Хмельницький, були козаки. Козацтво продовжувало відігравати ту саму важливу роль і після визвольної війни.

Козаки мали такі привілеї: їм дозволяли торгувати, виготовляти горілку, мати самоврядування. Військова служба давала козакам право на власність на землю, звільнену від сплати податків. Єдине, що було заборонено козакам, це примушувати селян працювати як кріпаків.

Насправді під час визвольної війни в Україні виділялися дві групи населення: козацтво та міщани і селяни. Міщани та селяни набували повних цивільних прав і, зокрема, ставали повноправними власниками своїх наділів [5, 90].

Б. Хмельницький значне місце приділив аграрному питанню. Основною формою ведення бізнесу було вільне мале та середнє землеволодіння. Селянсько-козацьке дрібне господарство стало основним видом господарства на Дніпрі, і це, на наш погляд, можна вважати прототипом ведення господарства. Орендна плата, яку виплачували селяни на користь гетьманства, була значно нижчою від тієї, яку отримували феодалі напередодні визвольної війни [3, 128].

Б. Хмельницький намагався покращити рентні відносини. В універсалах 1648 р. він вимагав ліквідації кріпацтва. У 1651 р. він уже запропонував замінити відробіткову ренту оброком, тобто мала місце

тенденція до переходу на натуральну і навіть грошову ренту. Безумовно, це був прогресивний крок у формуванні нових економічних поглядів гетьмана.

Ставлення Б. Хмельницького до феодального землеволодіння було чітко визначено у численних універсалах, виданих ним для різних соціальних груп населення. Основна частина землі, яка була звільнена після вигнання польських феодалів, перейшла у власність Війська Запорозького. З цього фонду гетьман дарував маєтки козацьким старшинам, українській знаті, православним монастирям; частина землі була продана тим же соціальним групам. Крім того, українському дворянству, яке перейшло на бік визвольної армії, забезпечили право на колишні земельні володіння, дозволили використовувати всі надходження від успадкованих маєтків, незалежно від їхнього географічного розташування. Винятком становили королівські (державні) та інші скарбні землі, які були виключені із користування дворянства [5, 13].

Економічній політиці Б. Хмельницького в галузі торгівлі та ремесел притаманні елементи меркантилізму: ствердження необхідності активного втручання державної влади в економічне життя країни, заохочення імпорту та обмеження експорту золота, заохочення експорту товарів, покарання українських купців за посередницькі обов'язки, допомогу (фінанси, обладнання) підприємницькій діяльності ремісників та купців. Подібні погляди гетьмана були зумовлені внутрішніми процесами, що відбувалися в економіці України, та впливом політики російського уряду.

Економічна політика, яку проводив Б. Хмельницький, створила сприятливі умови для накопичення початкового капіталу та розвитку мануфактурного виробництва [1, 35].

Гетьман приділяв значну увагу у своїй економічній діяльності фінансовій політиці. Був створений фінансовий апарат. Фінанси безпосередньо управляли гетьманською скарбницею. В українській фінансовій системі існувало три основні рівні управління: загальний, полковий та сотенний уряд, кожен з яких відповідав за фінанси.

Фінансова та торговельно-промислова політика протягом 1648–1657 рр. забезпечила створення економічних основ Української козацької держави. За формою це була національна політика, яка містила елементи меркантилізму та протекціоністських заходів. Реалізація такої політики сприяла формуванню нової економічної структури з вільними товаровиробниками, конкуренцією, розгалуженим внутрішнім ринком та міжнародними торговельними відносинами [2, 44].

Пріоритетами Богдана Хмельницького в економіці козацької доби були: ліквідація кріпацтва, визнання приватної власності на землю та майно, вільне підприємництво та конкуренція, потреба в соціальному захисті та просуванні культури та освіти.

Отже, протягом 1648–1657 рр. в Україні сформувалася економічна система з особливостями буржуазного способу виробництва, що спричинило нові підходи до навчання та виховання підростаючого покоління.

Поступовий розвиток економіки країни спричинив зміни у формуванні економічних поглядів молоді. Традиційно молоді люди набували економічних

знань та певних навичок у сім'ї, беручи активну участь у господарській діяльності. Далі основи економічних знань засвоювалися в школі.

За словами І. Д. Яворницького, у Запоріжжі існували такі типи шкіл, як січова, монастирська та парафіяльна. Школи останнього типу існували при парафіяльних церквах і навчали дітей запорізьких козаків, які мешкали у селищах, господарствах [6, 216].

У січових школах хлопчиків, яких приймали та усиновляли козаки, або які приїхали з України та Польщі без їхньої волі, або завезли заможні батьки на Січ для навчання, називали «молодиками». Січові студенти навчалися читати, писати, співати, рахувати. Вони мали власну військово-комунальну систему; у них був спільний шкільний фонд, їхній дохід був частково від батьків, частково за службу в церкві та читання псалмів над загиблими козаками, за продаж у січовій церкві, на колядки. Крім того, студенти Січі отримували певну кількість бойових припасів, свинцю та пороху. Вже цей опис майна та діяльності учнів свідчить про те, що вони знали основи економічних знань, які вони здобували переважно під час роботи.

За успіхами козацьких дітей уважно стежили вчителі, і, помітивши обдарованих дітей, їх рекомендували для подальшого навчання у вищих навчальних закладах, що можна вважати першими паростками вищої школи. З-поміж них Львівська, Луцька братські школи, Харківський, Чернігівський, Київський колегіуми (останній став академією у 1701 р.), Острозька академія [4, 217].

Козаки, як правило, віддавали своїх дітей до Київської академії, яка дала найбільший відсоток грамотних козаків на Січі. Київська академія була навчальним закладом європейського типу, де студенти отримували багатогранну освіту. Вони вивчали слов'янську, українську, польську, грецьку, латинську, давньоєврейську, а пізніше – французьку, німецьку, російську мови; поетику, риторику, діалектику, філософію, теологію, історію, географію, математику, геометрію, астрономію.

Отже, в період соціально-економічних змін козацтва протягом 1648–1657 рр. в Україні почали розвиватися капіталістичні відносини, що знайшло своє відбиття в новітніх на той час поглядах Богдана Хмельницького і спричинили потребу в нових економічних знаннях.

Джерела та література

1. Брехуненко В. Богдан Хмельницький. Київ, 2017. 72 с.
2. Гайбондюк В. Д. Богдан Хмельницький – славний син і видатний гетьман України. Рівне, 2015. 132 с.
3. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький: Історична монографія. Дніпропетровськ: Січ, 2014. 843 с.
4. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 452 с.
5. Стороженко І. С. Реформування Запорозької Січі Хмельницьким. *Київська старовина*. 1999. № 2. С. 10–28.
6. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: в 3-х т. Київ: Наук. думка, 2015. Т. 1. 592 с.